

Despre semnificațiile corporalității în arta contemporană sau noul realism

Am văzut multe piese de teatru de-a lungul vieții care m-au răscolit, care și-au lăsat amprenta în memoria mea, dar cred că niciuna la fel ca *Valea nebănuită/ Uncanny Valley* de Rimini Protokoll (Ștefan Kaegi) și Thomas Melle. Totul a fost o întâmplare în cadrul Festivalului European de Teatru Eurothalia, Timișoara 2023 Capitală Culturală Europeană.

Era ziua mea de naștere și prietena mea Carmen Tarniceru mi-a făcut cadou un bilet la această piesă. N-am știut nimic despre ce aveam să văd, eram grăbită, nu m-am documentat nici 2 secunde înainte. Dar era un cadou și era frumos să îl onorez. M-am dus, m-am așezat liniștită în primul rând, care, culmea, era cam gol în timp ce toată sala era plină de spectatori. Eu, după cum mi-e firea, direct cu capul înainte. Aveam să aflui foarte repede de ce primul rând, foarte aproape de scenă, aproape pe scenă, era atât de neocupat.

Bezna de pe scenă s-a luminat și am putut să văd un bărbat pe la jumătatea vieții stând pe un fotoliu, picior peste picior, destul de relaxat, care a început să mârâie puțin, confuz, apoi, recăpătându-și siguranța, ne-a urat bun venit și a început să își povestească viața. Vocea curgea lin, ca și cum ar fi fost înregistrată după un actor cu o dicție impecabilă, dar gesturile bărbatului erau nefirești. Felul în care mișca capul domol, cum gesticula încet și inerția totală a restului de trup mă făceau să mă simt inconfortabil. Corpul meu respingea la modul cel mai organic și intuitiv corpul lui. Nu înțelegeam ce se întâmplă și de ce nu îmi place ce văd.

Lângă fololiu era așezat un ecran mare, pe care începuse să ruleze la comandă un soi de documentar autobiografic al personajului de pe scenă, împletit cu povestea despre Alan Turing, viața acestuia, testul Turing și inventarea inteligenței artificiale. Bărbatul din fotoliu, cu un laptop în brațe părea să dețină controlul asupra ceea ce rula pe monitorul de lângă el. Abia după vreo 5 minute de la începerea spectacolului m-a pălit revelația. În fața mea nu vorbea și nu juca un om, ci un robot. Un robot în carnea și oasele lui, adică în circuite electrice, cip-uri, metale și nemetale, silicon și textile. Ei bine, abia atunci m-a copleșit adevărata neliniște. Eram la 2 pași de un robot construit după imaginea fidelă a lui Thomas Melle, care a permis să i se facă o dublură animatronică. Ce înseamnă asta? I s-a turnat chipul și corpul într-un mulaj, pentru a se imprima toate trăsăturile în silicon. Procedul e scurt, dar poate da stări de anxietate teribilă, de claustrofobie atroce, după ce doar nările mai rămân libere vreo 10 minute, care durează cât o eternitate, pentru posibilitatea de a respira. Robotul Thomas Melle își povestea viața de scriitor, despre provocarea de a își descoperi sinele prin intermediul scrisului și de a se pune la dispoziția celorlalți, a cititorilor în toată vulnerabilitatea sa psihică. Nu doar că a fost un om care s-a căutat pe sine pe calea rațiunii și esteticii, dar a fost un om care își pierdea cel mai adesea sinele, în episoade lungi maniaco-depressive, un balans fragil și chinuitor între psihiatrie și viața normală, ordinară. Practic mintea era a lui, a corpului său, dar nu era, în același timp, ca și cum cineva extern voinței sale pune stăpânire pe ea și prelua controlul. Un nebun clinic e ca un zombie, o ființă care pierde total controlul asupra lui însuși. Și iată, ca să complice și mai mult lucrurile, după o viață atât de dificilă a decis să își încapsuleze mintea într-un robot, un robot care va continua să existe după ce omul în carne și oase, omul în corpul sau organic Thomas Melle a dispărut. Făcuse pariu cu nemurirea.

Mintea mea a început să rumineze nesfârșite probleme filosofice, etice, psihologice și științifice despre dualitatea sau non-dualitate minte-corp și provocarea inteligenței artificiale. Problema minte-corp nu s-a pus decât pentru moderni, odată cu Descartes, cu al sau Cogito ergo sum – Gândesc deci exist. Practic a dinamitat toată filosofia modernă, Așchii și rămășițe ale unei posibile ontologii coerente turmentează mai mult ca oricând mințile gânditorilor contemporani. Trebuie legate patru propoziții, fiecare bine întemeiate, dintre care oricare trei sunt consistente și implică negația celei de-a patra:

- 1) Corpul este un lucru material (res extensa, „corpus sive materia”);
- 2) Mintea este un lucru imaterial (res cogitans);
- 3) Corpul și mintea interacționează;
- 4) Un lucru material și un lucru imaterial nu pot interacționa.

Ascultam monologul trist al personajului și în paralel îmi apăreau frânturi din tot ce am învățat și citit eu la filosofie. Cutia Pandorei s-a deschis și de acolo apăreau toate anxietățile și vulnerabilitățile noastre, raportul minte corp, prezența altor minți, (singura minte despre care am cunoaștere directă este a mea, cum există mințile altora), scepticismul asupra lumii externe (percepem doar conținutul propriilor noastre minți prin datele simțurilor, cum validăm existența lumii independent de noi), liberul arbitru (dacă lumea fizică e un sistem închis și determinat cauzal, cum poate liberul arbitru ca trăsătură eminentă a minții să aibă efect într-o lume determinată), problema sinelui și a identității personale (ce mă face să fiu aceeași persoană de-a lungul timpului, dacă sunt un sistem fizic într-o continuă schimbare/devenire), problema intenționalității, problema cauzării mentale, a inconștientului și a explicației psiho-sociologice adecvate pentru fenomenele de natură mentală.

Nu m-au mulțumit niciodată pe deplin explicațiile lui John Searle, Hilary Putnam (menestrelul lui Wittgenstein), sau Mark Rowlands, ca să îi numesc pe câțiva gânditori pe filosofia minții care îmi vin acum în memorie și care au pretins soluții la problema minte-corp. *In searching for the self, one cannot simultaneously be the hunter and the hunted*, vorba lui Gilbert Ryle. Așa am ajuns să studiez autodidact tomuri groase de neuroștiințe și neurocognitivism, dar asta e altă poveste din războiul meu cu filosofia speculativă.

Personajul de pe scenă, într-un demers de metareflexie, ne vorbea calm despre ce înseamnă să fii robot gânditor, ce înseamnă inteligența artificială, cum treci de testul Turing, ca robot umanoid și care este riscul ca robotul să se aseamene prea mult cu omul și să nu mai poți să îl deosebești de un om. Începe să te lovească neîncrederea, spune el: ce este om, ce e mașină? Cercetătorii japonezi în robotică numesc această asemănare ciudată drept “uncanny valley”, valea stranie / misterioasă.

Îmi venea să mă ridic în picioare și să plec din atmosfera aceea apăsătoare, bucuroasă că am un corp care mă ascultă și care se poate elibera dintr-un spațiu fizic prin simpla intenționalitate. *Ridică-te și umblă!*, spunea Isus bolnavilor sau morților și aceștia se ridicau și umblau. Mă simțeam propriul meu Isus. Ce minune să pot face zilnic ce doresc cu corpul meu, să îl pun în mișcare și să mă folosesc de el. Toată filosofia occidentală speculativă e aruncată la gunoi prin acest simplu *Ridica-te și umblă* care funcționează impecabil în fiecare zi pentru fiecare om sănătos de pe Terra. Am rămas pe loc. Numai gândul că sunt parte dintr-un act social, o convenție în care realizatorii acestei piese simulează o realitate, o joacă, o pretind, dar care nu pun viața spectatorilor în pericol m-a determinat să stau pe loc. Totuși pâlpâia în continuare în conștiința mea îndoială mică, lașă și caraghioasă: Dacă robotul are intenționalitate, se ridică și vine spre mine? E ceva complet non-

uman, nu am nici o garanție, e imprevizibil, nebun, necognoscibil. Non-umanitatea sa mă terifia. Cum-necum, piesa s-a terminat. Toți spectatorii au rămas într-o tăcere mormântală câteva secunde, nu a aplaudat nimeni. Pe cine să aplauzi? Un robot? Apoi ne-am ridicat, mimând cu toții detașarea și cu pas tot mai lung am zbughit-o pe ușă afară. Sunt convinsă că toți au răsuflat ușurați și se bucurau intens că sunt oameni în carne și oase, oameni muritori, perisabili. Oameni, nu cyborgi, nu roboți, nu soft-uri.

Afară, în piața Victoriei, priveam cu plăcere oamenii, corpuri tinere și bătrâne, aparent sănătoase sau aparent bolnave, frumoase sau urâte, grase sau slabe. Cât îi iubeam pe toți! Ce întâlnire cu omenii!

Am avut sentimente similare la expoziția Adinei Pintilie "Tu ești un alt eu – o catedrală a corpului".

Acesta a fost proiectul românesc prezentat la Bienala de la Veneția anul trecut, pe care eu am avut bucuria să îl văd în spațiul timișorean Kunsthalle Bega în programul de Opening, Timișoara 2023 Capitală Culturală Europeană. Artista a realizat o serie de lucrări, o instalație audio-video cu șase canale, o sculptură cinematografică și o instalație VR. Experiența a fost impresionantă. M-am plimbat prin mai multe spații în care rulau continuu pe ecrane uriașe, care mă înconjurau 360 de grade și în care eram martora unor experiențe intime dintre doi bărbați, apoi a unui bărbat paralizat complet, mutilat și desfigurat de o boala genetică și asistenta corpulentă care îl îngrijea, respectiv doua bătrâne dezinhitate în propria goliciune și fragilitate. E o experiență spațială foarte puternică, care destabilizează prin nuditatea pe care o dezvăluie brutal. E nevoie de autocontrol și voință să stai alături de alți spectatori, într-un act public, să ascuți și să vizualizezi acele corpuri incomode, aflate în relații tabuizate. Ești între ecrane, înconjurat de ecrane și de un sistem de sunet foarte prezent și viu care te face să simți tipul de relație dintre corpul tău și corpurile celorlalți direct, nemediat și acut. Te indentifici sau nu cu corporalitatea lor, dar nu poți rămâne indiferent. Mi-am încheiat incursiunea în corporalitatea celorlalți printr-o experiență VR. Cu ajutorul unui aparat pe care l-am pus pe ochi am intrat în povestea lor, am simulat atingerea și interacțiunea reală. Mă simțeam privită din toate părțile, din toate ecranele, iar eu la rândul meu le priveam nuditatea înfățișată în cea mai autentică intimitate. Practic intri în spațiul personajelor și în același timp ceilalți spectatori sunt acolo cu tine, te privesc și intră și ei, priviți de tine în narațiunea corporalității și relațiilor incomode. Nu pot să descriu cât de tulburătoare este apropierea. Mulți vizitatori întrerup vizionarea și pleacă supărați și contrariați, tot așa cum alții se simt transfigurați de plăcerea cunoașterii celui alt. Fiecare își duce istoria personală cu sine și modul cum se raportează la corp, dar experiența îi vulnerabilizează și îi determină destul de brutal să se descopere celorlalți și îi descopere pe ceilalți.

Conceptul de corp și corporalitate a traversat toată istoria noastră și ne-a izbit de toate limitele acceptării. Programele și proiectele culturale contemporane se centreză tot mai mult pe ideea de corporalitate, ca o zonă care nu a fost niciodată destul deslușită și sondată. Este suficient să ne uităm la modul în care s-au raportat oamenii la igiena personală ca să ne dăm seama cât respect și considerație arătau propriei corporalități. O consecință imediată este și relația cu sexualitatea și nuditatea. Moravurile fiecărei epoci erau reflexia fidelă a filosofiei de viață și credințelor. În vremea păgânismului antic oamenii nu își disprețuiau corpul și perisabilitatea acestuia. Drept urmare l-au îngrijit, l-au curățat și spălat de câte ori au avut ocazia. Mintea se afla într-o relație echilibrată cu trupul, de unde și dictonul "Mens sana în corpore sano".

Odată cu prevalența neoplatonismului și creștinismului, ascendența spiritului asupra corpului l-a aruncat pe acesta din urmă într-o treaptă joasă a ființei, umilă, stricăcioasă, păcătoasă și dezgustătoare. Așa s-a ajuns târziu, în Iluminism, prin intermediul intelectualismului și raționalismului la dualitatea corp/materie-minte/ spirit/suflet de care aminteam la început.

În vremea Evului Mediu sila și dezinteresul arătat trupului a atins cote greu de imaginat. Majoritatea oamenilor se spălau numai când îi prindea ploaia pe afară sau se scaldau prin bălți, lacuri și râuri vara. Hainele, la fel, erau spălate rar și în cenușă amestecată cu urină. Corpul nu merita atenție și respect, era inferior, aducător de ispite și necazuri. Corpul flămânzea și era însetat, se îmbolnăvea, îi era frig sau cald, făcea murdărie, secreții, fecale, jinduia după ispite rușinoase, obosea, îmbătrânea și murea, dispărând în putreziciune. Standardele unei vieți veșnice, serene și luminoase nu se potriveau deloc cu o asemenea realitate dificilă și supusă ruinei.

Pentru că trupul era partea slabă a omului, partea animalică a zeului, tipul acesta de cultură a permis cu atâta ușurință pedeapsa corporală. Execuțiile și torturile erau publice, într-o afișare indecentă a chinurilor trupesti, mutilările, autoflagelările, posturile și canoanele religioase interminabile și radicale, bătaia copiilor și femeilor, rănirea în lupte și războaie corp la corp, ignorarea neputințelor bătrânilor, toate acestea veneau ușor pe fondul unui dezgust și a unui dezinteres total legat de trup. Trebuia pedepsit și chinuit fără remușcări.

Apa și săpunul fac parte din viețile oamenilor abia din secolul 19, de când medicina a descoperit o relație directă între curățenia trupului și sănătate și de când nu doar națiunile și minoritățile au început să se emancipeze timid, ci însăși relația cu propria corporalitate s-a schimbat.

Încă trăim un demers profund recuperatoriu al trupului, al corporalității și scena artistică contemporană stă mărturie vie în acest efort de autocunoaștere și reprezentare. Dincolo de manifestările culturale cu scop social, politic și ecologic, cele mai multe reprezentări în arte sunt legate de recuperarea corpului.

Activitatea mea în cadrul grupului Peninsula, proiect care s-a întins pe parcursul a doi ani, demarat de Institutul Presentului și dus mai departe de membrii săi printr-un proces de legacy și spinoff, m-a adus mai aproape de manifestările culturale contemporane. Oameni din diverse arii profesionale și de interes ne-am adunat lună de lună în locații pe care ni le-am ales de comun acord și am discutat liber și curajos despre acțiunile culturale din spațiul timișorean, ajutându-ne unii pe alții să le pricepem într-un efort hermeneutic și de înțelegere deopotrivă plăcut și foarte folositor. Asemenea întâlniri sunt sarea și piperul în comunitățile culturale vii, sunt de-a dreptul necesare pentru dezvoltarea culturală durabilă. Sunt încântată că au fost și sunt posibile în spațiul urban timișorean.

Text scris în cadrul Peninsula, grup de reflecție și discuții despre evenimente culturale desfășurate în Timișoara. O inițiativă Institutul Presentului în cadrul programului Uncensored Act (2021–2023). Proiectul face parte din Programul cultural național „Timișoara — Capitală Europeană a Culturii în anul 2023” și este finanțat de Municipiul Timișoara prin Centrul de Proiecte.